

Лариса РЕВА

**ТАРАС ШЕВЧЕНКО В КРИТИЦІ: ІВАН СТЕШЕНКО ПРОТИ
СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА**

(За архівними джерелами Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського).

*У статті розкривається творча постать Т. Шевченка у
полеміці І. Стешенка проти С. Єфремова.*

Ключові слова: археологічна комісія, фольклор, опис, аспект.

Мета нашої публікації: зосередити увагу науковців на архівному матеріалі Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України, що є одним з найважливіших джерел дослідження основних аспектів творчості Тараса Шевченка.

Окремі сторінки біографії Кобзаря пов'язані з Волинню, зокрема Житомирщиною.

Перебування Т. Шевченка на Волині було зумовлене його участю в роботі Тимчасової комісії, а потім і в Археографічній комісії з вивчення пам'яток старовини. 21 вересня 1846 р. Т. Шевченко одержав від Археографічної комісії доручення збирати перекази, фольклор та зробити опис історичних пам'яток в Київській, Подільській та Волинській губерніях. Т. Шевченко побував у Житомирі, Новоград-Волинському. З Житомира він виїхав до Кременця, де зробив кілька малюнків Почаївської лаври та навколишніх місць, потім побував у Кременці, Острозі, Дубно і Корці.

У Житомирі Т. Шевченко зупинявся в колишньому будинку побутової контори (тепер вулиця Черняхівського, 1), в будинку волинського губернатора (тепер тут знаходиться кінотеатр «Україна») та в будинку по нинішній вулиці Бердичівський, що зберігся до цього часу. На ньому встановлено меморіальну дошку на честь 175-річчя з дня народження Тараса Григоровича (1).

15 жовтня 1846 р. в журналі Волинської духовної консисторії зроблено запис про передачу волинським архімандритом у консисторію вимоги генерал-губернатора до духовних осіб про сприяння Т. Шевченкові у виконанні ним завдань комісії. Наприкінці жовтня 1846 р. через Новоград-Волинський і Житомир він виїхав до Києва.

Високо оцінював творчість Т. Шевченка С. О. Єфремов – видатний український учений, політик, письменник, один із

фундаторів Всеукраїнської Академії наук (листопад, 1918).

Єфремов Сергій Олександрович (псевд. і крипт.: С.Є., Ромул, С. Охріменко та ін.; 6.10.1876 р., с. Пальчик, тепер Катеринопільського району Черкаської обл. – 31.03.1939, Вологда) – український публіцист, літературознавець, критик, громадсько-політичний діяч, академік (з 1919), віце-президент ВУАН (з 1922)¹. Народився в сім'ї священика. Навчався в Київській духовній семінарії. 1901 р. – закінчив юридичний факультет Київського університету. Організатор української радикально-демократичної партії (УРДП), Товариства українських поступовців (ТУП) і Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ), активний діяч Центральної Ради.

1919 – 1920 рр., під час Денікінського режиму в Україні, С. Єфремов зазнав переслідувань. Про цей період життя його дуже мало відомостей. Вже пізніше, 1930 р. самого Сергія Олександровича запитують на суді, де він був 1919 р. Відповідь була такою: «В 1919 р. я жив у Києві, реальних посад я тоді ніяких не займав» (2).

1923 р. завідував Історико-філологічним відділом ВУАН, був головою Комісії для видання пам'яток новітнього українського письменства, Комісії для складання «Біографічного словника діячів України», Ради Історико-літературного товариства. Друкувався в «ЗНТШ», «ЛНВ», «Киевское слово», «Нова громада» тощо.

Ще за життя С. Єфремов став легендарною особою. Проте, «влада не прощала йому визивності, зверхності, неприхованого і повного неприйняття режиму, тієї внутрішньої незалежності, з якою нічого не можна було вдіяти... Попереду на Єфремова чекали арешт, слідство, процес СВУ» (3).

Серед багаточисленних студій С. Єфремова не втратили своєї наукової цінності «Історія українського письменства (К.: Femina, 1995. – 688 с.) та капітальна монографія «Шевченко» (1914).

«Ім'я Шевченка, – писав С. Єфремов, – не тільки ім'я геніального письменника, а й запорука того, що не може без сліду зникнути народ, що таку силу від себе виставив... Діяльність Шевченка ввела українське письменство до гурту світових літератур і поставила його на новий шлях, давши свіжі мотиви й нові форми поезії» (4). Праці С. Єфремова, присвячені Т. Шевченкові, належно оцінені сучасною критикою.

¹ Народився в сім'ї священика. Навчався в Київській духовній семінарії. 1901 р. — закінчив юридичний факультет Київського університету. Організатор української радикально-демократичної партії (УРДП), Товариства українських поступовців (ТУП) і Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ), активний діяч Центральної Ради.

Т. Шевченко був для С. Єфремова національною ідеєю, оскільки він «„вивільнив український рух із тісних меж місцевого провінціалізму” та надав йому широкого національного значення» (5). «Роль Єфремова у становленні наукового шевченкознавства дуже вагома: йому належить початкова постановка й розробка багатьох ключових проблем» (6).

Як оцінила появу збірки С. Єфремова «Шевченко» (К., 1914) тогочасна критика? В додатку до нашої студії подаємо архівний документ Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: – Ф. 207. – № 5: Стешенко Іван Матвійович.

Рецензія на збірку статей С. Єфремова «Шевченко» (К., 1914).

Стешенко Іван Матвійович (літ. псевдонім – Сердешний, Січовик, Світленко; 12(24).06.1873, Полтава – 30.06.1918) – український літературознавець, письменник².

Автор праць про І. Котляревського, Т. Шевченка, В. Стороженка. За книгу «Поэзия И. П. Котляревского» (1898) нагороджений Петербурзькою Академією наук. Редактор місячника «Сяйво» (1913 – 1914), співредактор «Робочої газети» (1917 – 1918). Друкувався в журналі «Україна», «ЗНШТ», «ЛНВ», «Раді», «Київська старовина». Радянське літературознавство вважало його українським буржуазним націоналістом, звідси – відсутність прізвища письменника в «Біобібліографічному» 5-томнику Є. Махновця. Це – «була людина свого часу... Час від часу він підпадав під критику сучасників за лояльність, нерішучість, м'якість у розв'язанні питань українізації шкільної освіти» (7).

І. Стешенко тільки розпочав реформування освіти, зрушив з місця процеси українізації, здолав негативні тенденції опору в свідомості громадян щодо створення національної системи освіти (8).

С. Єфремов з приводу смерті І. Стешенка, писав: «Злочинна куля, що положила його в могилу, однаково безглузда, чи послала її рука простого грабіжника, чи політичного убивці. Коли це був грабіжник, то він не мав чого зняти з нього; коли це політичне вбивство, то воно ще безглуздіше, бо це удар по людині, що не причетна була до якого-небудь насильства й боролась самими

² Закінчив Історико-філологічний факультет Київського університету (1896), викладав у Київській жіночій гімназії, але вже 1897 р. – заарештований й висланий з Києва, куди повернувся лише 1907 р. Був членом Старої Громади, УСДРП і ТУП, Товариства Нестора-Літописця, секретарем Українського Наукового Товариства у Києві, дійсним членом НТШ (з 1917 р.). Після Революції 1917 р. – організатор головного Товариства Шкільної освіти, член Української Центральної Ради. З червня 1917 р. – генеральний секретар освіти, у січні-лютому 1918 р. – міністр, здійснив українізацію шкільництва. Забитий вночі у рідній Полтаві, куди приїздив у відрадення, невідомими бандитами. Похований на Байковому цвинтарі в Києві.

культурними методами» (9).

1. Шевченко Тарас // Т. Г. Шевченко і Житомирщина: По матеріалах обл. літературно-краєзнавчої конференції. – Житомир, 1990. – 21 с. – С. 3.
2. Соловей Е. Сергій Єфремов і його щоденники // Єфремов С. Щоденники: 1923 – 1929. – К. : ЗАТ «Газета «Рада», 1997. – 848 с. – С. 14.
3. Соловей Е. Суспільна й літературна доба в щоденниках Сергія Єфремова // Єфремов С. Щоденники: 1923 – 1929. – К.: «Газета «Рада», 1997. – С. 30.
4. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Femina, 1995. – С. 379.
5. Соловей Е. Єфремов як шевченкознавець // Єфремов С. О. Шевченкознавчі студії / С. О. Єфремов; Передмова Е. Соловей; упоряд. О. В. Меленчук. – К. : Україна, 2008. – 368 с. – С. 9.
6. Соловей Е. Там само. – С. 13.
7. Тюрменко І. Іван Стешенко та його час // Український педагог Іван Стешенко: Посібник з історії педагогіки для курсистів інститутів удосконалення вчителів, студентів вищих пед. навч. Закладів / Київ. міжрегіональний Ін-т удосконалення вчителів ім. Б. Грінченка. – К., 1994. – 219 с. – С. 7.
8. Некрологи й спомини. Іван Матвійович Стешенко // Наше минуле. – 1918. – № 2. – С. 161.
9. Нова рада. – 1918. – 3 серп.

ДОДАТОК.

ІР НБУВ. Ф. 207. – № 5.

Іван Матвійович Стешенко.

Рецензія на збірку статей С. Єфремова «Шевченко»

(К., 1914).

(Фіолетові чорнила, скоропис).

Ця велика збірка уміщує статті та замітки про Шевченка від 1899 – 1914 рр. В більшій своїй частині книга має публіцистичну вдачу і відповідну фразеологію; решта, не маючи характеру наукових дослідів, межує з ними, бо постає думки про смисл творчости Шевченка, або про нього самого (се одне дає вже змогу розмовляти про збірку), у Єфремова на сторінках наукового органу, а деякі особливості уваг автора роблять се навіть потрібним. До чистої публіцистики відносяться такі уступи книги, як «Пропала книга», «Клерикали проти Шевченка», «Нечуваний ювілей». Інші статті пересипано публіцистикою, або цілком присвячені виясненню Шевченка. І от в сій частині ми знаходимо такі речі, що,

на нашу думку, трохи розминаються з істиною і через те, з погляду навіть публіцистичного, можуть внести деякі зайві пункти в національно-громадську свідомість.

Головна помилка автора, або вірніше, ряд її однакового типу, виправляє з деякого передузяття автора, – в відносинах до Шевченка. Для д. Єф[ремо]ва остання є предмет великої любові, яку ми поділяємо разом з ним; але він є для Єф[ремо]ва ще більшим – предметом поборжності, яким пишеться великими літерами – «Великий», «Поет» (стор. 262).

При таких ревних стосунках до предмета Любови легко перейти межу в точності і навіть у вірності, легко погрішити проти даних науки. З уваг д. Єф[ремо]ва виходить, що рівного Ш[евчен]ку нема навіть у всесвітній літературі, що він трохи як не впав з неба, одно слово, що Ш[евчен]ко є з геніїв геній. Твердження, проти яких застерігають і показали логічні помилки і теоретики творчості. Так, ніби для даного випадку серед причин, що шкодить утворенню так званої еврології, науки про творчість, один вчений завважив: человечество условилось (неизвестно, по какому праву) смотреть на гениальность, как на что-то сверхчеловечное, возвышенное только, божественно недостижимое, блестяще-неуловимое, и я не знаю, что. Говорить о гении принято не иначе, как в самых осторожно-почтительных выражениях и т.д. Вопросы теории и психологии творчества [т. V], стр. 134). Такий пієтет дійсно може тільки пошкодити, хоча з відповідністю настрою серця і публіцистичному завданню — прославити національного генія якомога більше. А коли додати ще до цього пієтет патріотичний, або який інший, тоді прославлення генія прийме форми нанедто суб'єктивні. В деякій мірі трапилось се і з д. Є[фремо]вим. Панегіричності і помилковости повно особливо найбільшу статтю його «Апостол правди».

«Не вважаючи на свою офіціальну поведінку і досить випадкову освіту, геніальною інтуїцією розбирає Шевченко і давню славу рідного народу, й сучасні його злидні, творчим злетом здіймається до оцінки ваги українського письменства в поезіях і т.д.» (17). Так каже д. Є[фремо]в. Ніяка інтуїція в даному разі ролі не грає. Тому що Ш[евчен]кові, хоч і випадкова, але стійка неофіціальна освіта. І знання своєї історії, і розуміння ваги нашої творчости, в чому стало йому в пригоді, між ін[шим] люде, напр., Гребінка і др.

Взагалі про особливу інтуїцію Шевченка, як принято розуміти її, говорити не приходится. Він був поетом, так сказати, експериментального типу, що творив через спостереження і досвід.

Тим паче не приходится підкреслювати інтуїтивність Ш[евчен]ка в початковий період його творчости, бо ознаки інтуїції

є вірно вгадування істини. Сам же д. Є[фремо]в в тій же статті (ст.2) підкреслює, що «поет переглянув свої попередні погляди й багато до чого поодмінював у них і, між іншим, погляд на історію. Той, хто одгадує інтуїцію поглядів, загалом не міняє, бо вона, як звісно з психології, замінняє йому досвід.

«Ось який довгий шлях пройшов Шевченко, — на першій же порі своєї діяльності, і пройшов його без чужої допомоги, майже самостійно і т.д.» (ст. 17), — каже далі Є[фремо]в про патріотичні виступи Ш[евчен]ка в перших його творах.

І подібне твердження може тільки примусити розвести руками. Говорити так, не значить нехтувати здобутки науки, що в особах Дашкевича, Колесси и др. давно вже показала особливі історичні погляди Ш[евчен]ка вироблені під впливом польсько-української школи, поміж Рилєєва, Маркевича, Метлинського и др. І винятковим фактом сії залежності не є зниженням генія Шевченка, бо важливо не тільки що, але і як позичити та висвітлювати. А в сьому смислі Ш[евчен]ко звичайно головує.

«Світогляд Шевченків трапляється, піднімає, переростає всякі умовні межі» і т.д. Знов панегірично висловлює автор, — і вислов його нічого не говорить. Бо які то «умовні межі» в творчості? І хіба може бути геній, що меж немає? Порівняйте й саме твердження ст. 136 згаданої вже нами капітальної праці по теорії творчості, ніби написаної для сього випадку! «І між геніальними заступниками людської думки завжди вміє він проказати власне слово і так проказати, як тільки один він потрапить» (с. 36). Знов панегірично заявл[яє] д. Є[фремо]в і не думає, щоб од сього хтось виграв. Бо хіба всесвітні західні генії потребують нашої проти д. Є[фремо]ва адвокатури? Звісно, ні, а в певному становищі опинимось тільки ті, хто з доброго приводу – піднесення Ш[евчен]ка – знижує всесвітніх гігантів поезії, які принесли на славу Ш[евчен]ка.

...«Шевченко певно єдиний між поетами всіх країн і часів надзвичайно цілком очевидно, душа якої не знала хитаннів та компромісів, вірила в правду і надіялась на перемогу в житті, особистого лиха не пам'ятаючи». Так знов звеличує Ш[евчен]ка автор у статті «Поезія всепрощенна» (ст. 47).

І коли одкинути невірну останню думку, бо прощаючи, Ш[евчен]ко не забував особистого лиха, – і коли навіть не одкидати її, то все ж таки запевнення автора мусить вразити. В панегіризмі далі вже йти нікуди! І хоч би згадав д. Є[фремо]в вигнанця Данте, про якого нагадує сам Шевченко, – щоб у своєму присуді спинитись. А. Сервантес?. А особливо Мільтон? А Джордано Бруно? Томас Кампанелло? А Онтаріо Андьєрі? Андре Шеньє? Лорд Байрон? Шеллі? Сильвіо Пелліко? Ібсен? і т.д. Не говорячи вже про поетів руських (сих імен досить, щоб... на

безкомпромісність, звичайно, умовну, і на любов до правди зробити власністю не тільки Ш[евчен]ка. Та не було б сумно, коли б було інакше... бо тоді б історія, справді, йшла б по слов'янофільському. Гнилому захисту треба було б для навчання в правді почекати, коли з'явиться слов'янський правдолюбець Шевченко. Ні, досі історія йшла шляхом іншим: наш геній міг явитися тільки через те, що до нього шляхи правди розкидані були вже Заходом. Се нам треба пам'ятати завжди, як і те, що національна культура є мішанина самих різних впливів, через те кожного національного генія ми мусимо поставити в зв'язок не тільки з рідними попередниками, але і з чужими. Д. Є[фремо]в се забуває, і Шевченко являється в нього ніби одірваним од землі і таким з'явищем, про якого в світі і не чували. Що ми не чували, то правда, але Захід нами не здивуєш. Здивуєш хіба одним: визнанням своїх таланів чимсь виключним.

Підвищена температура в оцінюванні Ш[евчен]ка і деякий брак історичної перспективи — се головні хиби книжки д. Є[фремо]ва, написаної в тонах надто мажорних. Є в ній і інші хиби відносно розуміння Шевченка і його творів, єсть і просто неясності, що шкодять виясненню справи.

«Приїздячи до рідних околиць, Ш[евчен]ко раз у раз еднався з кріпаками, воліючи бути з ними, ніж в одному товаристві з «душевласниками» (ст. 4). На жаль, се не зовсім вірно. Ш[евчен]ко з власної охоти дуже багато мав діла з «душевласниками» і навіть з такими, що йому тільки життя псували, з «моземирдяями». І се зовсім зрозуміло. При всій любові Ш[евчен]ка до «найменшого брата», що могли духовно дати йому ті кріпаки, «крім болю від незмоги їм допомогти». А Ш[евчен]ко шукав інтелектуального товариства, та ще й душеприємного, і знаходив його якраз у «душевласників». Факт сумний, але факт, що перечить твердженню д. Є[фремо]ва; хіба що термін «воліючи» прийняти в смислі доброго заміру.

«В попередньому письменстві Ш[евчен]ко знайшов «подготовлений ґрунт, щоб кинути в його найкраще насіння української думки» (ст.6). Неясна термінологія. Що се таке за «українська думка»? Форма вся відповідного змісту.

Між іншим, говорючи про демократизм нашого письменства, д. Є[фремо]в завважає, що «такий напрям запанував у його традиційно аж до останніх часів» (ст. 6). Се малий для нього комплімент. Тим-то й цінно наше письменство, що той демократизм панує в ньому не традиційно, а цілком свідомо, продумано й критично. Кажучи, що «Шевченко був продуктом зовсім іншої соціальної атмосфери і всіх взагалі громадських обставин» (ст. 7), автор дає привід думати, що між соціальним та

громадським єсть якась різниця... А се ж веде недосвідного читача до непорозуміння. З фрази «був другий учитель маляр, що замість науки виварював тільки воду з хлопця тяжкою роботою» (ст. 8), можна вивести несправедливо, що ще тяжко довго часу, а насправді лише кілька день. Та ж що се «виварювати» треба пояснити: Тарас головно, замість вчення, носив воду та тер фарби.

«Як одна була любов у Ш[евчен]ка до рідного краю й народу, так і одна була у його непримиренна ненависть до кріпацтва і всякої взагалі неволи» (ст.23).

З цього погляду Шевченко завжди самотній був і т.д.» (ст. 25). І знов про таких панегіричних твердженнях якісь перегини історії літератури, тільки лишається розводити руками.

«Тяжко жити на світі», – цитує д. Є[фремо]в Ш[евчен]ка, і тут же додає, що в сю пору Ш[евчен]ко «може й не розумів ще всієї ваготи горя людського» (ст.28). Чому ж тоді «тяжко» «Шевченко фізично не може собі увияти іншого кінця» (ст. 30). Думаю, що й ніхто не може, бо «уява» є процес психологічний.

«Правду Шевченко над усе ставить», а дальше пишеться, що Ш[евчен]ко жде прихода Апостола «правди і науки» (ст. 33), а се вже щось інше. Думаю, що Ш[евчен]ко над усе ставив вільне щастя людське, куди увійдуть і правда, і наука.

Високої уваги стосуються головню до першої і найбільшої статті в збірнику: є щось сказати і про другі, напр. «Шевченко й українське письменство». Автор не вдається тут до історичного літературного генезису творчости Ш[евчен]ка, а подає лиш його думки про українське письменство. Проте дає і деякі замітки відносно самої творчости. Торкається тут автор одного важливого питання — про причину писання російською мовою і дає на се досить «успокоительну відповідь» (ст. 61). Що Ш[евчен]ко волів писати по-українському, се факт неспорний, але не треба відкидати й того, що російська мова далеко не була йому чужою. Хоча, звичайно, не рівнялась рідною.

Перш за все, деякі російські його твори було надруковано в Из[вести]ях рос[ійсь]ких, себто в ж[урналі] урядових заборон, самотійно. Вдруге, і багато його дневника було написано по виході з заслання, теж значить, мимохить.

Які виводи? Один з них дається історією. По гострих відозвах про «Кобзаря». Ш[евчен]ко захитався і почав писати по-руському, щоб показати свою здібність і в сьому напрямі. З сього видно, що сталість писати рідною мовою він придбав тільки пізніше.

І другий вивод: руська мова, в деяких межах, теж дуже його була близьким, і власне, в такій інтимній справі, як дневник. Тут треба було передати всі одгінки душі, а, на жаль, у тогочасній українській мові потрібних слів або не було, або вони Ш[евчен]ку

були невідомі. Навіть в українських листах Ш[евчен]ка є русизми. Через те Ш[евчен]ко мусив і без урядових причин писати нерідною мовою. І нічого тут з історичного боку страшного нема: інакше у нас в той час і статись не могло, і, навпаки, що більша честь Ш[евчен]ку, здається нам, натхненний вияв свого серця, кращу його частину, він передавав все ж таки по-українському.

При тих довгих увагах по роботі автор про розуміння Ш[евчен]ка ваги слова, дивно — несподіваним явиться такий уступ: «Чому Ш[евчен]ко почав писати рідною мовою — цього ми не знаємо, та, певне, й не дізнаємося ніколи про ту безпосередню причину, що дала йому перо в руки (ст. 83). Правда, в сьому уступі автор поставив ряд питань, а не одно. Правда, й те, що не на всі їх можна одповісти з математичною точністю, але з порівнюючою психології творчості можна було б зробити правдоподібні виводи.

«Чому почав Ш[евчен]ко писати рідною мовою? А якою ж він іншою міг писати, коли рідна була органічним висловом його душі»? Хто вложив йому перо в руки?

А хто дитиною вкладав йому вугіль в руки, щоб малювати? Та поетична енергія, що примушує талан до творчості... А в Ш[евчен]ка був же талан надзвичайний. Правда, він одкрився пізніше, не зразу... Про се говорить сам Шевченко з часом.

«Украинская строгая муза долго чуждалась моего вкуса, извращенного жизнью в школе, в помещичьей передней, на постоянных дворах, в городских квартирах; но когда дыхание свободы возвращало моим чувствам частицу первых дней детства, проведенных под убогою батьковскою стрихою, она, спасибо ей, обняла и приласкала меня на чужой стороне» (цього посвідчення, здається, досить (звісно, далі від Сошенка, що вірно. Творчество обгорнуло поета певно цілком, який показує, що безпосередньо штовхнуло Ш[евчен]ка до творчості: його внутрішня сила, а посередньо — вплив прочитаних ним поетів. Чому ж, як він став співати про рідний край, — теж ясно: від Гребінки до інших земляків одержав він національне виховання.

В статті «40-і роковини» теж треба прослідкувати панегіричне твердження, що «Ш[евчен]ко єдиний на весь світ справжній народний поет і т.д.» (ст. 143). А хіба російський Кольцов не справжній? А шотландський Бернс? А другі, менші поети? Що Ш[евчен]ко є вище них, то інше діло, що не можна ж через се забувати й про других. Тільки через великий піетизм можна казати, що найбільшим діячем нашого письменства був, єсть і буде Ш[евчен]ко (ст. 144). Пророкування... всяких підвалин. Невже ж Україна спроможна тільки на одного генія? З новою пересадю являється й звістка (ст. 250), що Ш[евчен]ко мав на віку 4 «неохмарних днів».

Вважаю теж зовсім зайвим передрук статті «Недбале видання», написаної в 1899 про «Київську сторону» в справі «Кобзаря» 1899 р.

Тепер, по виданню Доманицького, практичної ваги ся статейка не має, а в теорії знайти, що колись «Катерина» щось недбало зробила, – кому воно цікаво? До мінусів книжки треба відносити повторення часом в одній статті того, що говорилось в другій, – хіба видавництво мало по меті не Шевченка, є повне зібрання творів д. Єфремова. На жаль, завважаються часом хиби і в строї викладу: брак схоластики, спроба розпросторювання, гучні фрази (і щодо хиб. Звичайно, в книзі є й плюси. Той, хто любовно вчив Ш[евчен]ка, не міг не подати про нього цінних думок. Правда, Ш[евчен]ка автор обхопив не широко і без перспективи, але звичайно сказано про нього вірно: про його демократію, повними правдолюбства, всепрощення і т.ін. Подані цінні звістки, як в статтях «Поет і жандарм», «Шевченко в світлі офіційної критики»; дано цікавий аналіз, як в статті «Шевченкова посланіє»: підкреслено влучні деякі риси вдачі Ш[евчен]ка — «Шевченко за ґратами», « Ш[евчен]ко про себе самого».

Взагалі ж і ці статті, і чисті публіцистичні, коли одкинути їх зайвий панеґірик, для широкої публіки, безперечно, вагу мають.

Лариса Рева

***Тарас Шевченко в критике Иван Стешенко
против Сергея Ефремова***

В статье раскрывается творческая фигура Т. Г. Шевченко в полемике И. Стешенко против С. Ефремова.

***Ключевые слова:** археологическая комиссия, фольклор, описание, аспект.*

Larisa Reva

Taras Shevchenko in criticism Ivan Steshenko against Serhij Efremov

The creative figure of T. G. Shevchenko opens up in the article. in a polemic I. Steshenko against S. Efremov.

***Keywords:** archaeological commission, folklore, description, aspect*